

Spis treści

Wykaz ważniejszych oznaczeń i skrótów używanych w pracy	7
1. Część teoretyczna	11
1.1. Wstęp	11
1.2. Ropa naftowa jako główny surowiec energetyczny	12
1.3. Efekt cieplarniany a silniki spalinowe	14
1.4. Alternatywne formy energii i ich wpływ na silniki spalinowe	15
1.5. Zastosowanie platyny	17
1.6. Zastosowanie palladu	18
1.7. Katalizatory samochodowe	18
1.8. Reakcja utleniania tlenku węgla na powierzchni platynowców	19
1.9. Układy modelowe	25
1.10. Podsumowanie i cel pracy	26
2. Część doświadczalna	29
2.1. Zestaw ultrawysokopróżniowy do badań powierzchniowych	29
2.2. Monokryształy Pt(111), Pd(111) i Cu(111)	32
2.3. Oznaczanie stopnia utlenienia ceru w CeO_x metodą XPS	33
2.4. Preparatyka układów modelowych	34
2.4.1. Czyszczenie kryształów	34
2.4.2. Analiza ilościowa zawartości węgla w monokryształach Pt(111) i Pd(111)	36
2.4.3. Sposoby obniżania zawartości węgla w monokryształach	41
2.4.4. Tlen podpowierzchniowy w Pd(111) i Pt(111)	44
2.4.5. Usuwanie zaadsorbowanych gazów z Pd(111) i Pt(111)	45
2.4.6. Wapń jako zanieczyszczenie Pt(111)	46
2.4.7. Siarka jako zanieczyszczenie monokryształów Pt(111) i Pd(111)	46
2.4.8. Usuwanie siarki przez utlenianie	47
2.4.9. Miareczkowanie tlenkiem węgla niepokrytej powierzchni monokryształów Pt(111) i Pd(111)	48
2.4.10. Miareczkowanie układów S/Pd(111)	50
2.4.11. Wpływ siarki na właściwości redoks układów CeO_x /Pd(111)	52
2.4.12. Standardowa procedura czyszczenia kryształów Pt(111) oraz Pd(111)	54
2.4.13. Kalibracja szybkości naporowywania	55
2.4.14. Kalibracja położenia kryształu	56
2.4.15. Problemy związane z wytworzeniem monowarstwy	58
2.5. Preparatyka układów katalitycznych CeO_x /Pt(111), CeO_x /Pd(111) i CeO_x /Cu(111)	59
2.6. Powierzchnia CeO_x /Pt(111)	60
2.6.1. Stabilność termiczna układów CeO_x /Pt(111)	60

2.6.2. Pomiar szybkości reakcji chemicznej w warunkach wysokiej próżni	65
2.6.3. Badanie aktywności katalitycznych układów modelowych $CeO_x/Pt(111)$	67
2.6.3.1. Charakterystyka powierzchni kryształu $Pt(111)$	67
2.6.3.2. Wpływ CeO_x na reakcję utleniania tlenku węgla na powierzchni $Pt(111)$	79
2.7. Powierzchnia $Pd(111)$ i tlen podpowierzchniowy	97
2.7.1. Wprowadzenie	97
2.7.2. $Pd(111)$ i tlen podpowierzchniowy – aktywność katalityczna	97
2.7.3. Powstawanie tlenku podpowierzchniowego i jego wpływ na reakcję	102
2.7.4. Analiza jakościowa i ilościowa tlenku podpowierzchniowego w $Pd(111)$	104
2.7.5. Wpływ tlenku podpowierzchniowego na właściwości $Pd(111)$	106
2.7.6. Wpływ CeO_x na aktywność katalityczną $Pd(111)$	108
2.7.6.1. Wstęp	108
2.7.6.2. Przygotowanie układów $CeO_x/Pd(111)-O$	109
2.7.6.3. Wpływ temperatury na aktywność katalityczną $CeO_x/Pd(111)-O$	111
2.7.6.4. Wpływ ciśnienia reagentów na aktywność katalityczną $CeO_x/Pd(111)-O$	114
2.7.6.5. Model wpływu CeO_x na aktywność katalityczną $CeO_x/Pd(111)-O$	117
2.7.6.6. Badania <i>in situ</i> właściwości redoks układów $CeO_x/Pd(111)-O$	118
2.8. Układ $CeO_x/Cu(111)$	120
2.8.1. Właściwości redoks powierzchni $CeO_x/Cu(111)$	120
2.8.2. Modyfikacja struktury elektronowej $Cu(111)$ przez atomy ceru	124
2.9. Model promotowania reakcji utleniania tlenku węgla w układach $CeO_x/Me(111)$	126
2.10. Katalizatory proszkowe Pt/CeO_2	127
2.10.1. Preparatyka nośników będących ditlenkiem ceru	127
2.10.2. Preparatyka katalizatorów Pt/CeO_2	128
2.10.3. Charakterystyka katalizatorów metodą XRD	128
2.10.4. Charakterystyka katalizatorów metodą BET	130
2.10.5. Charakterystyka katalizatorów za pomocą skaningowej mikroskopii elektronowej	132
2.10.6. Charakterystyka katalizatorów za pomocą transmisyjnej mikroskopii elektro- nowej	133
2.10.7. Reaktor	136
2.10.8. Wyniki pomiarów aktywności katalizatorów	137
2.11. Modelowanie	138
2.11.1. Automaty komórkowe w modelowaniu reakcji utleniania tlenku węgla	138
2.11.2. Dobór zasad dla automatu komórkowego	141
2.11.3. Wyniki modelowania	143
3. Podsumowanie	147
Literatura	151
Summary	161
Zusammenfassung	163

1. Część teoretyczna

1.1. Wstęp

W ostatnich latach obserwowany jest silny rozwój świadomości ekologicznej społeczeństw Europy. Z jednej strony przyczyną takiego stanu rzeczy jest postępująca edukacja społeczeństwa, z drugiej natomiast postawy proekologiczne mają silne znamiona mody i często są słabo oparte na podstawach merytorycznych.

Jedną z podstawowych sfer działalności ludzi, utożsamianą wręcz z degradacją środowiska naturalnego i cywilizacyjnego, jest motoryzacja. Skutki rozwoju motoryzacji są wyraźnie widoczne w środowisku i odczuwalne przez ludzi, a skala produkcji i eksploatacji pojazdów drogowych czyni te skutki powszechnymi na całym świecie. Współcześnie zagrożenie środowiska przez motoryzację zalicza się do najbardziej odczuwalnych uciążliwości rozwoju cywilizacji. Decydują o tym masowość pojazdów oraz intensywność i powszechność ich użytkowania. Kwestie ekologiczne, zdawać by się mogło problem nowoczesnych społeczeństw, występowały już u zaraniu dziejów. Intensywne użytkowanie środowiska zmuszało koczownicze plemiona do zmian miejsc pobytu. Ocenia się, że niekontrolowany wyrąb lasów w Grecji do celów budowlanych przyczynił się do wymywania gleby przez deszcze, a w konsekwencji do upadku rolnictwa, pasterstwa i ostatecznie państw [1]. Paradoksalnie wprowadzenie do pojazdów napędów z silnikami spalinowymi początkowo poprawiło stan środowiska, zmniejszyło się zanieczyszczenie odchodami końskimi, co było szczególnie odczuwalne w wielkich aglomeracjach miejskich [1, 2]. Widocznym skutkiem zmniejszenia ilości zanieczyszczeń bakteryjnych było m.in. zmniejszenie zachorowalności na gruźlicę i inne choroby zakaźne. Niemniej jednak późniejszy ogromny wzrost liczby pojazdów mechanicznych był przyczyną występowania problemów, które zmusiły ustawodawców do wprowadzenia norm emisji. Pierwsze przepisy dotyczące ochrony środowiska przed skutkami motoryzacji zostały wprowadzone w 1964 roku w Kalifornii, najbardziej uprzemysłowionym stanie w Ameryce Północnej. Przepisy te dotyczyły emisji tlenu węgla, węglowodorów i tlenków azotu. Z czasem wprowadzono przepisy federalne w Stanach Zjednoczonych Ameryki oraz przepisy państwowe w Europie i w Japonii [1–5].

Problem zanieczyszczeń generowanych przez silniki spalinowe został efektywnie rozwiązany dzięki wprowadzeniu katalizatorów samochodowych. Niestety, katalizatory samochodowe nie eliminują całkowicie zanieczyszczeń z gazów wydechowych, ponadto zwiększają znacząco cenę samochodu oraz koszty jego użytkowania. Dlatego kolejne dyrektywy Unii Europejskiej, zaostřejące wymagania dotyczące czystości spalin samochodowych, są wprowadzane stopniowo w celu zapewnienia producentom czasu niezbędnego do znalezienia ekonomicznych i efektywnych sposobów sprostania stawianym wymaganiom. Od 1.09.2009 roku obowiązuje norma Euro 5, ale już jest opracowana kolejna norma, Euro 6, która wejdzie w życie 1.09.2014 roku [6]. Istniejące obecnie nowoczesne katalizatory samochodowe (reaktory trójfunkcyjne, ang. *TWC – Three-Way Catalytic Converters*) mają trzy zadania: utlenienie

tlenku węgla oraz węglowodorów do bezpiecznych produktów, tj. ditlenku węgla i wody, oraz redukcję tlenków azotu do azotu cząsteczkowego. Jednak wymagania normy Euro 6 (np. zmniejszenie o 80% emisji tlenków azotu przez samochody ciężarowe) czynią obecne katalizatory przestarzałymi. Jedynym realnym sposobem sprostania wymaganiom Unii Europejskiej jest podniesienie aktywności istniejących katalizatorów. Podniesienie aktywności bez istotnego zwiększania ceny jednostkowej jest możliwe dzięki zrozumieniu procesów cząstkowych zachodzących w katalizatorze i zastosowaniu zdobytej wiedzy w jego optymalizacji. Dlatego niezbędne są badania dotyczące zjawisk zachodzących w katalizatorach.

Śledząc wiadomości przekazywane przez mass media, można odnieść wrażenie, że dni pojazdów napędzanych materiałami ropopochodnymi są policzone. Społeczeństwo jest straszone doniesieniami o złożach ropy naftowej będących na wyczerpaniu. Ponadto teorię wpływu ditlenku węgla pochodzenia antropogenicznego na ocieplanie klimatu Ziemi traktuje się powszechnie za fakt niebudzący wątpliwości. W konsekwencji oczekuje się, że samochody, jako źródła emisji, powinny być zastąpione rozwiązaniami nowoczesnymi niemającymi wymienionych wad. Potencjalnymi kandydatami są samochody o napędzie elektrycznym lub też napędzane energią ze źródeł odnawialnych, tj. biopaliwami lub np. wodorem. Niniejsza praca dotyczy katalizatorów stosowanych w tradycyjnych samochodach. Dlatego za istotne uznano wykazanie, że zanik samochodów spalinowych spowodowany wymienionymi problemami jest nierealny w ciągu najbliższych dziesięcioleci. Jeżeli Czytelnik zgodzi się z przedstawionymi argumentami, to będzie zmuszony przyznać, że katalizatory samochodowe będą nam towarzyszyć równie długo, co stanowiło motywację do podjęcia badań opisanych w niniejszej pracy.

1.2. Ropa naftowa jako główny surowiec energetyczny

Ropa naftowa jest głównym surowcem energetycznym stosowanym w motoryzacji. Od kilku dziesięcioleci jest podawany przewidywany termin wyczerpania złóż tego surowca. Interesujące jest, że termin ten obecnie jest równie odległy jak kilkadziesiąt lat temu pomimo kilkukrotnego zwiększenia zapotrzebowania na ropę naftową. Pozorny paradoks wynika ze sposobu szacowania pozostałego czasu. Prognozy są oparte na szybkości zużywania surowca oraz na raportach o zasobach ropy naftowej. Jednakże wraz z upływem czasu są odkrywane kolejne nieznane do tej pory zasoby. Ponadto rozwój technologii umożliwia czerpanie surowca ze źródeł uznanych poprzednio za wyczerpane lub też niedostępne, jak dna oceanów, obszary wiecznej zmarzliny etc. Oczywiście złoża ropy naftowej są fizycznie ograniczone, ale wraz z postępującym wyczerpywaniem łatwo dostępnych złóż jest oczekiwany wzrost cen, co spowoduje pozyskiwanie surowca ze źródeł obecnie nieopłacalnych. Według źródeł OPEC przy cenie baryłki ropy naftowej wynoszącej ~100 \$ [7] cena produkcji paliwa w obrębie Unii Europejskiej stanowi około 25–40% ceny, jaką musi zapłacić konsument na stacji benzynowej. Z rysunku 1 wynika, że 60–75% ceny paliwa stanowią podatki. Dlatego nawet dwukrotne zwiększenie kosztów produkcji paliwa spowodowałoby zaledwie około 50-proc. wzrost jego ceny na rynku przy zachowaniu stałej stawki podatku. Proporcje te pozwalają